

ВОЕННОИЗДАТЕЛСКИЯТ КОМПЛЕКС В БЪЛГАРИЯ (КРАЯ НА XIX – НАЧАЛОТО НА XX ВЕК)

доц. г-р Лъчезар Георгиев

1. Поручик Иван Фичев и първите военни периодични издания

Още в първите години след Освобождението към новосъздадената българска войска се правят опити за основаване на военни периодични издания. Първият български военен вестник „Народна защита“ е основан в старата столица от издателя-печатар Киро Тулешков, под редакцията на бъдещия прочут генерал Иван Фичев, по това време поручик от Шести търновски пехотен полк. В заглавния комплекс е посочено, че това е „военний вестник“, който ще излиза всяка седмица. До осемнайсетия брой изданието е с отговорен редактор и издател Киро Тулешков и излиза в собствената му печатница, а от деветнадесетия брой издател и отговорник е печатарят Пано Иванов¹. Поручик Фичев издържа вестника със собствени средства от 30 май 1886 г. до 4 април 1887 г. и сам редактира материалите, публикувайки статии върху армейски дисциплини, за военни действия по време Руско-турската война 1877–1878 г. и Сръбско-българската война 1885 г., развивайки и авторски теоретични възгледи², като в рубриката „Чуждестранна хроника“ се публикуват военни новини от Австро-Унгария и съседните балкански държави, както и от Германия, Италия, Англия³, както и известия за нови оръжия; присъстват обяви и реклами, с които се е разчитало да се подпомага издръжката на седмичника⁴. „Народна защита“ е стилино илюстрирано и добре орнаментирано издание, използващо ефектни чернобели рисунки, филигранни, разнообразни шрифтове. До брой 9 вестникът излиза на формат 2°, а след него на по-малкия формат 4°. За великотърновския период от военната и издателската си кариера по-късно ген. Иван Иванов Фичев пише в кратки мемоарни бележки с дата 4 ноември 1924 г., София, озаглавени „Съчиненията, които съм написал и моята литературна дейност: „1/В 1886 г. основах и издавах сам в г. Търново първия български военен вестник „Народна защита“. В същата година съставих ръководство за подофицерите във войската.“⁵ Тази кратка бележка ни

върща и към интересния факт, че пак в печатницата на Киро Тулешков през 1887 г. е издадено едно от първите наши учебни помагала за низшите чинове в българската войска „Ръководство за редовите и унтерофицерите в българската войска“⁶. В други свои ръкописни бележки, озаглавени „Моята литературна дейност“ ген. Ив. Фичев пише: „*В 1886 година издавах седмичен военен вестник „Народна защита“ в г. В. Търново; „Ръководство за подофицерите във войската.“*”⁷ В свой ръкописен „Спомен“ ген. Ив. Фичев съобщава за тези и последващи събития: „*След Сръбско-българската война и детронирването на княз Александар I се почувствува нуждата от един военен орган, който да бъде застъпник на интересите на българската армия и да я туря в течение на живота на чуждите големи армии, от които трябваше да черпи поучение и научни познания. За тази цел в 1887 г. в гр. Велико Търново аз основах първия български военен вестник „Народна защита“, който излезе около 20–25 броя. Целта на този вестник беше да се явя в защита на войската, която след Сръбско-българската война беше станала предмет на атаки от политическата преса. Първа полемика поведох с вестник „Славянин“, който се издаваше в гр. Русе, по повод въпроса за офицерските вестови. В същото време във вестника се публикуваха някоя и друга статия по Сръбско-българската война. За чуждите армии се даваха кратки извлечения, като си служех преимуществено от френската военна литература.“*”⁸

Като втори свой принос в споменатите мемоарни бележки генерал Иван Фичев сочи инициативата за основаването на първото наше военно списание: „*В 1887 бях първия инициатор за основаването на едно чисто военно списание „Военен журнал“ в който съм и обнародвал в разни времена.“*”⁹ В мемоарните бележки „Моята литературна дейност“ ген. Ив. Фичев допълва: „*В 1887 г. Военен очерк Сръбско-българската война под псевдоним К.И. /Капитан Иван/ моето малко име и чин, който имах тогава. В същата година взех инициативата да се почне*

издаването на едно военно периодическо списание „Военен журнал“¹⁰. Самият очерк, подготвен през 1887 г., излиза на следващата година в скоропечатницата на К. Т. Кушлев в столицата на обединеното княжество и отразява бойния път на младата българска армия в дните на върховно изпитание за народ и държава¹¹.

Въпросът за участието на младия и амбициозен офицер Фичев обаче се нуждае от по-задълбочено проучване. Известно е, че първият главен редактор и основател на списанието е майор Рачо Петров, който е началник на Генералния щаб в периода 1884–1894 г.¹² Но от цитираните бележки на Ив. Фичев става ясно, че всъщност той стои в основата както на „Военен журнал“, така и на последващи издания: „В 1892 г. Бях началник на учебното Бюро. [Издавах – Л.Г.] „Планинска война“¹³, „Войнишка сбирка“¹⁴; „Офицерска библиотека“¹⁵.

Сп. „Военен журнал“ има дълголетна история – излиза от май 1888 г. до декември 1947 г., предимно веднъж в месеца – до края на 1911 г., през Балканската и Първата световна война (само 1915 г.) с намалена периодичност – съответно 7 и 5 книжки, през 1913 г. и 1916 – 1920 г. не излиза, но от октомври 1920 – юли 1921 г. (първите стъпки на Военноиздателския фонд) се печатат 10 книжки (за година XXVII), за следващата г. XXVIII (окт. 1921–февр. 1922) излизат само 5 книжки. В периода април 1922 до март 1927 г. – време за постепенно укрепване на Военноиздателския фонд, вече се издават по 10 книжки, а от април 1927 г. до март 1931 г. (XXXIV–XXXVII) се издават по 12 книжки. Следват неравномерно появяващи се годишнини – от май 1931 до декември 1934 г. (с по 4-5 броя на годишнина). От средата на 1934 г. (след военния преврат на 19 май с. г.) се наблюдава изравняване на годината със съответната годишнина (напр.: май – дек. 1934 е г. XLI; ян. – дек. 1935 е г. XLII; ян. – дек. 1936 е г. XLIII и т.н.) През първите четири години „Военен журнал“ излиза от името на Генералния щаб на Военното министерство, впоследствие – от Учебното бюро; от статистическо-типографското отделение при оперативния отдел на министерството¹⁶. С основаването на Военноиздателския фонд новата структура става издател на списанието.

Официално „Военен журнал“ възниква на основание Заповед на военния министър полк. Муткуров от 28 април 1888 г.:

„Приказ
на Военното ведомство
№244

ст. София, 28 Априлий 1888 г.

Тук обявявам за сведение одобрения от мене „Правилник за редактиране на Военния Журнал“

и предписвам, щото той да се земе за руководство и изпълнение от поверенното ми Военно ведомство, от идуций 15 Май, когато трябва да излезе първия № от този журнал.

За Главен редактор назначавам Началника на Генералния Щаб Майора Петрова, а за негови помощници Майорите от Генералния Щаб Паприкова, Иванова и Вълнарова, които и съставляват Редакционния Комитет, съгласно чл. 5 от правилника за редактиране Военния Журнал. За допълнителните помощници на Комитета, както и за Делопроизводителя му, /съгласно същия чл. 5 от правилника/ ще последва особено назначение.

Военний министър
Полковник Муткуров¹⁷

Самият „Правилник за редактирането на „Военния Журнал“ се изгражда като своеобразна програма за дългосрочно функциониране на списанието и на практика урежда статута на неговата дейност за години напред. Уточнява се, че списанието се формира към Военното министерство, че ще излиза веднъж в месеца и че има за цел да спомогне за развитието на военната ни литература и за обобщението на идеи и въпроси, отнасящи се до общия интерес на армията в административно или организационно отношение¹⁸. Във връзка със съдържанието се предвижда да се публикуват: „1/ Официални распоредения по военното ведомство, 2/ Военно изкуство /всичките отрасли/; 3/ Военни Устави /нова редакция/ и Чужда хроника.“¹⁹ Относно устройството и дейността на редакционния комитет правилникът постановява, че: „5. Редактирането на „Военния журнал“ се възлага на един Редакционен Комитет, състоящ се от един Главен редактор, трима Помощника и един деловодител /волнонаемно лице/. Освен това към Редакционния Комитет, според необходимостта, се придават по разните специални статии и други помощници допълнителни.“²⁰ В шеста точка на правилника се указва, че именно редакционният комитет е пряк отговорник пред военния министър за съдържанието и редовното излизане на списанието²¹, като на комитета е поверено да завежда и приходно-разходната част на журнала – с други думи, да води счетоводната документация и всеки месец да предава „сметка“ на военния министър за съдържанието ѝ²². Военното министерство е държало за строга отчетност както на финансовата дисциплина, така и на други информационно-статистически данни, като например „числото и краткото съдържание на постъпалите статии, като отбелязва в особна графа причините за необнародването на някои от тях“²³. Предвижда се комитетът да притежава собствен печат с надпис

„Военен журнал. Редакционен комитет” с правителствения герб в средата²⁴. Носител на редакционната отговорност за списанието носи главният редактор, затова всяка книжка на списанието следва да носи подписа му (т.е. да се упоменава името му на подходящо за целта място), а в случай на отсъствие да бъде упоменат старшият от неговите помощници²⁵. Тук следва да споменем, че горното тълкуване е продуктувано от Закона за печата от 1887 г., обнародван в бр.147, 29 декември с.г. в „Държавен вестник”, където на преден план е изкарана личността на отговорния – в случая на главния редактор. Тъй като отговорният редактор става носител на административноправната и наказателната отговорност за съответното издание, то тази отговорност вече му се вменяване като съучастник на евентуално престъпление наред с автора и издателя, както е в предишните актове, а вече се третира като главен деец на престъплението, като наказанието е затвор от петнайсет дни до два месеца, още повече, че правната личност на отговорния редактор се свързва със смисъла на понятието „списател” – личността, извършваща списването и подредбата на материала в печатното периодично издание²⁶. В този смисъл в чл.13 от правилника е допълнено още, че „получените статии в редакционния комитет ще се печатат в журнала само тогава, ако те отговарят на програмата му”²⁷. Освен това в предходния чл. 12 от същия правилник се урежда и правото на офицерите да изпращат за публикуване в списанието „преводни или оригинални статии”, за което получават „особно възнаграждение, съгласно определения размер”, указан в точка 14: „Възнаграждението се определя в следуюция размер: за един ред на осмина кола ще се плаща за превод по – 10 стотинки, а за оригинал – 20 стотинки”²⁸ Хонорарът за публикацията се изплаща от страна на редакционния комитет или чрез пощенски запис (чл.15), след като се удържат съответните пощенски разходи²⁹. Заедно с това в правилника се регламентират и годишните възнаграждения на членовете на редакционния комитет, като главният редактор получава 1800 лева, помощниците му по 1200 лева, а деловодителят – 3000 лева³⁰. Предвижда се и стройна организация за абонамента – сумите за него се удържат на офицерите и чиновниците от членските вноски в „Офицерското събрание” (чл.18), като „всекий офицер или ассимилиран военен чиновник, както и всяко военно учреждение е задължителен абонат на „Военния журнал”³¹. Годишният абонамент за офицерите и чиновниците във войската е 14 лева, докато за лица и учреждения извън нея е 20 лева (чл. 20)³². От своя страна полковите командири, началниците на отделните части и учреждения от войската са задължени да изпращат в редакционния комитет на спи-

санието в началото на всяко шестмесечие сумите от на офицерите и чиновниците от поверените им части (чл. 19)³³. Несъмнено в случая с правилника е направен опит да се разшири максимално абонаментът и читателската аудитория на сп. „Военен журнал”, да се изгради една стегната организация и да се регламентира бъдещият статут на списанието за ритмична дейност в полза на българската армия.

За началните стъпки на „Военен журнал” една различна от общоприетата версия за формирането на списанието ни предлага в цитирания „Спомен” ген. Ив. Фичев³⁴:

„През 1888 год. Военното министерство бе взело решение да се преведат уставите от руски на български език. За тази цел то бе назначило комисия под председателството на майор Паница, членове: капитаните Радионов, Беров, Фичев, Танев, поручик Найденов, деловодител подпоручик Стефанов и специалист по българския език, старият български литератор Николай Михайловски.

В тази комисия аз бях назначен, вероятно, защото бях се турил начело на българския военен печат с основаването на вестника „Народна защита”. Освен това, бях вече написал и едно пълно ръководство на подофицерите във войската.

Комисията почна дейността си при Военното министерство. Срезнаха ни големи мъчнотии при създаването на българския военен език и специално на военната терминология, понеже въпроси от военното изкуство до това време не бяха третираны в българската военна литература и поради това всичко трябваше да се създаде отново. За да облекчим работата си, комисията реши преведените уставы да ги изпращаме в проект до войсковите части, с молба да направят своите бележки както в самата редакция, така и в самата уставна терминология. Получените обратно проекти със забележките бяха много интересни: повечето от чиновите във войската се отнесоха недоверчиво към възможността да се основе един български уставен език и често пъти бяхме изложени на закачки относително някои термини, които неблагозвучно дохождаха до ушите на българските строеви офицери. Руско-българският език, който беше получил право на гражданство в армията, заемаше една непоколебима позиция; той беше придобил своето право на съществуване и нашите офицери считаха в мнозинството си една ерес, една погрешка в превода на военните уставы на български език. По кафенетата, при срещите, при частните събрания, членовете на комисията бяха изложени на подигравки и закачки от офицерите във войската.

Трябваше, прочее, да се създаде една нова, благоприятна атмосфера за възприеманието на новия

Триказъ
 на
 Военното Министерство
 № 2144
 от Свободн. и Австрийск. Крал.

Мѣстъ съобщаваме за сведения отъ
 нѣма отъ мене, Правителствъ за ре-
 дактирваніе на "Военный Жур-
 налъ" и предпоставяме, щото той
 да се земе за ръководство и испъ-
 менъ отъ Министерството на Воен-
 но-Морското отъ 15 Маю,
 когато трябва да излезе първа
 отъ този журналъ.

За Главенъ редакторъ назна-
 чаване Капитанъ на Генералния
Щабъ Майора Лопухова, а за не-
 гова помощници Майорите отъ
Генералния Щабъ Майоръта Ува-
нова и Велизарова, които и сами
 вѣдватъ Редакционния Комитетъ
 съставъ отъ 5 отъ Правителствъ за
 редактирваніе Военный Журналъ.

За допълнителните помощници
 на Комитетъ, както и за Щабъ про-
изводителъ му, (съставъ отъ 5 отъ
 отъ Правителствъ) ще трябва по-
 дѣлно назначеніе.

Военный Министръ

Полковникъ Муромъ

СПОМЕНЪ

Из. Чичевъ
 на Генералъ-Лейтенантъ С. З. за основаването на периодическото
 списание "Военный Журналъ".

Следъ Сръбско-българската война и депресирането на
 князь Александаръ I се почувствува нуждата отъ единъ воененъ
 органъ, който да брже застаналъ на интереситъ на българската
 Армия и да я тури въ течение на живота на чуждитъ голѣми армии,
 отъ които трѣбваше да черпи научна и научни познания. За тази
 целъ въ 1897 г. въ гр. Велико Търново азъ основахъ първи българ-
 ски воененъ вестникъ "Народна защита", който излизе около 20 - 25
 броя. Целта на този вестникъ бѣше да се ява въ защита на вой-
 ската, която следъ Сръбско-българската война бѣше станала пред-
 метъ на атаки отъ политическата преса. Първа полемика повдигна
 съ вестникъ "Славянинъ", който се издаваше въ пр. Русе, по поводъ
 на въпроса за офицерскитъ вестникъ. Въ сѣмото време въ вестника
 се публикуваха нѣкоя и друга статия по Сръбско-българската война.
 За чуждитъ армии се даваха кратки известия, които си служеха
 преимуществено отъ френската военна литература.

Презъ 1888 год. Военното министерство бѣ взело решение
 да се преведатъ уставитъ отъ руски на български езикъ. За тази
 целъ то бѣ назначило комисию подъ председателството на майоръ
 Ланца, членове! капитанитъ Радиковъ, Черовъ, Чичевъ, Таневъ, пору-
 чикъ Наиденовъ, дѣловодителъ подпоручикъ Стефановъ и специалистъ
 по българския езикъ, стариятъ български литераторъ Николай Михай-
 ловски.

Въ тази комисию азъ бѣхъ назначенъ, въротно, защото бѣхъ
 се турилъ начело на българския воененъ печатъ съ основаването
 на вестникъ "Народна защита". Освенъ това, бѣхъ вече изписалъ и
 едно лѣсно ръководство за полкофигеритъ въ войската.

Комисията почна работата си при Военното министерство.
 Среднахъ ня голѣми мичнотии при съставянето на българския воен-
 енъ езикъ и специално на военната терминология, понеже въпроси
 отъ военното искусство до това време не бѣха третираны въ бълга-
 рската военна литература и поради това всичко трѣбваше да се съ-

теть. Добра, казахъ азъ, като свърши академията, тогава ще поема
 редактирането му. И наистина, следъ свършването на Италианската
 академия на Генералния щабъ въ 1902 г., азъ бѣхъ назначенъ за
 началникъ на учебното бюро и "Военни журналъ" се намери подъ
 моята редакция:

Отъ началото "Военни журналъ" се редактираше твърде
 неумѣло и публикуванитъ статии не бѣха отъ голѣма научна стой-
 ностъ. Комитетъ бѣше неудовлетворителенъ и на ротамъ грамотенъ.
 И една критика въ периодическото списание на Българското книжов-
 но дружество дава една доста неблагоприятна оценка на найболнитъ
 първа, втора, трета, четвърта и пета книжки на "Военни журналъ",
 като рекомандува да се обърне по-сериозно внимание върху езика
 и редактирането му. "Воененъ журналъ" получи правилна насока
 и новъ видъ на сериозно военно научно списание, когато той поч-
 на да се редактира отъ Учебното бюро при Военното министерство.

Тези спомени си ми останаха въ паметта за основаването
 на първото периодическо военно списание "Воененъ журналъ", кое-
 то наскоро ще изпѣли 40 години отъ своето съществувание. По случай
 на този важенъ юбилей на "Воененъ журналъ", поминавамъ още дълго
 съществувание въ полза на ролната военна наука и за успѣха на
 армията на.

М. М. Тодоръ
 Маю 1928 г.
 9. София.

служебно-военен език и за тази цел комисията имаше нужда от един печатен орган, който постепенно с публикациите си да приучи офицерството във войската към новия служебен език. По този начин се яви у мене мисълта да основа едно военно списание, чрез което да се подеме систематическа пропаганда за разработката на новата военна терминология. Голямо съдействие в това отношение намерих в лицето на председателя на комисията, майор Паница, който беше доста славолюбив човек и понеже по това време той нямаше почти никаква работа във войската, считаше за голям актив ако неговото име бъде свързано с основаването на първия български военен журнал.

Решихме с г. майор Паница да се явим при г. военния министър, полковника Муткурова, и да му докладваме за голямата нужда да се основе един печатен орган за армията. Военният министър благосклонно се отнесе към нашето предложение и възприе идеята, обаче постави въпроса: от где ще вземем пари за издаването му. Доложих му, че разноските за напечатването ще се вземат от абонаментите в армията и от сумата, която се харчи за печатането на заповедите по Военното ведомство. С добитите, по този начин, средства, издаването на вестника в материално отношение напълно е осигурено. Военният министър се съгласи и ний считаме вече, че неговото решение ни осигурява напълно да отпочнем публикацията на новия печатен орган.

Имаше обаче и една друга инстанция – Генералния щаб или по-добре да кажем негова началник Щаба, на когото трябваше да вземем съгласието за издаването на това периодическо списание. Явих се при началника на Генералния щаб, подполковник Петрова, и му докладвах за нуждата от подобен орган и че Военният министър, г. полковник Муткуров, си е дал вече съгласието, с което се обезпечават разноските за издаването му. Добре, каза подполковник Петров; но кой ще пише. – Отговорих му, че писателите постепенно ще се създават, че в началото журналът може да бъде слаб в литературно отношение; но това никак не трябва да ни спира, защото нуждата от подобен печатен орган е очевидна, защото нашата армия, оставена на собствените си съдбини, след заминаването на руските институции, има нужда от научни познания, които именно новия военен журнал ще даде на нашето младо командване и ще го постави в общение с големите европейски армии. Подполковник Петров след тези мои думи се съгласи да почнем издаването на новия военен орган, на който турихме названието „Военен журнал“; но с условието да му представя материал за тримесечни книжки. По този начин се гарантирах и със съгласието на началника на Генералния щаб.

Почнах да събирам материали и поканих някои мои близки другари да дадат по някоя статия за новото списание. Приготвих в същото време и правилника за издаването на военния журнал, който, съвместно със събрания материал, представих на началника на Генералния щаб. След няколко време правилникът биде утвърден с някои малки изменения, в който се предвиждаше един многоброен редакционен комитет, в състав: Главен редактор, двама помощници и деловодител. Когато по този начин всичко биде уредено и новият комитет встъпи за изпълнението на своите длъжности, мене ми се съобщи, че понеже не съм от Генералния щаб, затова не съм бил назначен в състава на редакционния комитет. Добре, казах аз, като свърших академията, тогава ще поема редактирането му. И наистина, след свършването на Италианската академия на Генералния щаб в 1902 г., аз бях назначен за началник на учебното бюро и „Военен журнал“ се намери под моята редакция.³⁵

Оставяме без коментар този текст, макар че той ясно говори за славолюбието и амбициите на висшите чинове във войската на току-що обединилото се княжество. Вижда се, че идеята на младите офицери е послужила добре за успешната кариера на бъдещия генерал Петров, когото по-късно ще видим близо до княжеския кръг от приближени и покровителствани офицери на Фердинанд. Оглавяването от началника на Генералния щаб на сп. „Военен журнал“ е било важен и позитивен знак в тази кариера. Самата интрига, разбира се, се нуждае от повече задълбочени проучвания. Естествено е, и авторът на спомените да е донякъде пристрастен от позициите на изтеклите години, разказвайки дребните наглед детайли. Самият Иван Фичев обаче, вече от дистанцията на времето, с опита на дългогодишен военен писател, учен и армейски преподавател във висшето военно училище, отбелязва с горчивина: „От началото „Военния журнал“ се редактираше твърде неумело и публикуваните статии не бяха от голяма научна стойност. Езикът беше неудовлетворителен и не дотам грамотен. И една критика в периодическото списание на Българското книжовно дружество дава една доста неблагоприятна оценка на излезлите първа, втора, трета, четвърта и пета книжки на „Военния журнал“, като рекомандува да се обърне по-сериозно внимание върху езика и редактирането му.“³⁶

Независимо от някои негативни оценки, все пак „Военен журнал“ до края на века, в един дванадесетгодишен период от основаването си, има голямо разпространение сред войската – получава се от всички офицери, във войсковите командвания и щабове; в него се публикуват и официалните укази, заповеди и циркулярни разпоредби дори ведомства за болните, свързани с военното ведомство³⁷. В първия брой на списанието, излязъл на 15 май 1888 г., са оформени три отдела – официален (заповеди и разпоредби по

военното ведомство), *неофициален* (включва оригинални и преводни материали; компилации) и *чужда хроника* (с данни за оборудването, подготовката и числеността на чуждестранни армейски структури). В следващите книжки излизат коментарни материали по проблема за попълването на подофицерския (унтерофицерския) състав в българската армия, за уредбата на тиловите части и финансовата отговорност на армейското домакинство, социално-битовото устройване на кадровите военни, пенсионното устройване на офицерите и приемане закон за пенсиите на военнослужещите³⁸. През 1889 г. излиза поредицата „Писма за Македония”, в която се дават сведения и коментари, свързани с българския характер на областта, общественopolитическата ситуация и с все по-отчетливо изразяваната идея за национално обединение на всички български земи. През 90-те години в списанието се публикуват и статии, посветени на изграждането на военноморските части и морски съоръжения, за изграждането на боеспособен флот³⁹.

В националната ни библиография е посочено, че отначало „Военен журнал” излиза под главната редакция на началника на генералния щаб майор Р. Петров, но в уточняваща бележка се изреждат последователно главните редактори подп. Илия Димитриев за 1892 г., майор Иван Фичев до 1895 г., майор Хр. Хесапчиев от 1896 до 1898 г., майор Дим. Стойчев от 1898 до 1901 г., капитан Бурмов – също през 1901 г., майор Хр. Морфов от 190 до 1902 г., кап. Иван Русев – от 1902 до 1903 г. и др., без отново да фигурира името на офицера Иван Фичев⁴⁰. Неговото име е посочено като главен редактор на седмичния вестник „Военни известия” от г. II (1 май 1893 до 30 април 1894 г.), г. III (3 май 1894 – 29 апр. 1895), до г. IV (4 май 1895 до 30 апр. 1896)⁴¹. Изглежда ген. Иван Фичев смесва по години дейността на двете военни издания, в които е участвал като главен редактор. Можем обаче да се доверим на водещия извод, който той прави във финала на цитирания свой „Спомен”: „Военен журнал” получи правилната посока и взема вид на сериозно военно научно списание, когато той започна да се редактира от Учебното бюро при Военното министерство.”⁴²

2. Учебно бюро при Военното министерство – предвестник на организирана военноиздателска дейност

През 1892 г. на Учебното бюро при генералния щаб на Военното министерство се възлага наред с другите ангажименти, и редактирането на списание „Военен журнал” и седмичника „Военни известия”, като е обнародван правилник за издаването на двете военни издания, публикуван година по-късно в общо издание, което бележи и първите сериозни книгоиздателски

прояви на военното министерство след Съединението⁴³. В т. 2 на същия *Правилник за издаването на Военний журнал и вестника Военни известия* се регламентира: „Военний журнал, да излиза ежеседмично на 15 число от текущия месец и да съдържа не по-малко от шест печатни коли. Военните известия да излизат всеки съботен ден на седмицата, и да съдържа не по-малко от една печатна кола. Според нуждата се разрешава приложението на особена притурка към Военните известия⁴⁴. В т. 3 се отбелязва целта на двете издания; на „Военний журнал” да спомогне „за развитието на българската военна литература и за разпространението на онези идеи и въпроси, които се отнасят до общия интерес на армията като обучение, управление и организация, а на „Военни известия” да се „държа в течение офицерския корпус на българската армия за всичките распоредби, станали по Военното ведомство у нас и по текущите въпроси и нововъведения, станали в иностранными армии”⁴⁵.

В т. 4 пък се уточнява спецификата на съдържанието – „Военен журнал” ще включва оригинални статии по военното изкуство и история, компилации и извлечения (т.е. резюмирани) в съкратен вид от други военни списания и военни съчинения, както и преводни статии, ще присъства и отдел за библиография и критика, а също и рубрика с кратки съобщения⁴⁶. В „Военни известия” ще публикува височайши укази и заповеди, включително и по военното ведомство, известия за важни аудиенции и посещения на военни лица, а също телеграми и новини по военното изкуство; ще представя съдържанието на военни списания, нови военни съчинения и книги; ще помества обявления и ще разполага с отворена поща за „получаване на разни справки, касаещи се за военното изкуство”⁴⁷. Пряк отговорник пред военния министър за съдържанието и редовното излизане на заглавията (чл. 6) е началникът на Учебното бюро, който е длъжен да уведомява министъра и за „тия дела, преписки и сметки, които се отнасят до редактирането на Военний журнал и на Военните известия” (чл. 7)⁴⁸. Наред с това всеки брой на списанието и вестника „ще носи надписа, издава Учебното бюро”⁴⁹.

В следващите точки е уреден абонаментът на двете издания, за които се разчита на офицерския състав и военните чиновници: „9. Всеки офицерин или асимилиран военен чиновник, както и всяко военно учреждение са задължителни абонати на Военний журнал и на Военните известия. 10. Платата за абонамента на Военния журнал за г.г. офицерите и чиновниците ще се удържа от членските вноски на офицерско събрание, а за учрежденията – от канцеларските разноски. Платката за Военни известия се удържа от заплатата на офицера. В началото на всяко шестмесечие, от 1-й Май и 1-й Ноември командирите на частите и началниците

на учрежденията внасят за сметка на сумите от военните събрания абонаментната стойност на Военния журнал и Военните известия по 10 лева за всяко шестмесечие отделни. При това прилагат именован списък, в когото указват поименно за кои г.г. офицери и чиновници е внесено. 11. Всички суми се внасят в Учебното бюро. 12. Тия от г.г. абонатите, които променят местослужението си, се задължават сами да съобщават в Учебното бюро новия си адрес, по когото да им се испращат Военния журнал и Военните известия. 13. Военния журнал и Известията се испращат по пощата отделно на всеки абонат на адреса, който е съобщил в Учебното бюро⁵⁰. Налице е стройна маркетингова система, използваща наличната структура на военните и гражданските институции, гарантираща ритмично разпространение на двете издания. По-нататък в правилника (т.23) се конкретизират и абонаментните цени: за „Военен журнал“ – 14 лева, за цивилни – 20 лева, за чужбина – 25 лева. В забележка е посочено, че командированите „в странство във висшите военнo-учебни заведения, както и по разни школи и чуждестранни полкове за обучение“ получават безвъзмездно списанието. Абонаментът на „Военни известия“ (чл.24) е 6 лева за княжеството и 8 лева за чужбина⁵¹.

Налице е и демократичност при списването, като на всеки офицер се дава правото „да испраща за напечатване“ статии и съобщения в двете издания, при условие, че отговарят на изискванията за съдържание и тематичност на материалите⁵². Подобна възможност за публикации имат и цивилни лица, когато отговарят на изискванията откъм съдържателност и тематика. В правилника се регламентира и авторският хонорар на сътрудниците. Не се предвижда възнаграждение за в. „Военни известия“, докато за превод във „Военен журнал“ се заплаща 10 ст. на ред или 64 лева на печатна кола; за компилация и извлечение – 15 ст., или 96 лв. за печатна кола и за оригинална статия – 25 ст., или 160 лв. за напечатана кола⁵³. Прилага се отчетност, както това е уредено и във войсковите части. От събраните за списанието суми се заплаща на двама волнонаемни деловодители, като единият се грижи за доставянето на материали за отделните броеве, прави по една коректура на всяка книжка и докладва на началника на Учебно бюро за постъпилите статии за напечатване, като „изисква неговото разрешение, ако влизат в програмата на „Военния журнал“, докато вторият деловодител се задължава „да държи втора коректура на книжката“, завежда сметките на „Военен журнал“ и разпраща „по назначение след отпечатването“, а също да води цялостната кореспонденция на списанието⁵⁴. Важен мо-

мент от редакционната и дистрибуционната дейност на изданието е залегнал в чл. 29: „Редактиране, коректура и експедиция на „Военните известия“ става направо от Учебното бюро“⁵⁵. Ежегодно през април началникът на Учебно бюро представя проектобюджет за приходите и разходите на изданието (чл. 30), а в края на всяко годишно течение на списанието и вестника се обявяват подробно техните разходите и приходи⁵⁶. Документът е подписан от подполковник. Димитриев – постоянен член на Комитета по образованието и устройството на войската и временен началник на учебното бюро от генералния щаб и заверен от младшия помощник на началника на бюрото подпоручик Марков.

Вижда се, че новата учебна структура към военното министерство се стреми да обособи и активно да ангажира военноиздателските дейности като свой приоритет. Дял за това усърдие има също младият и насъбрал издателски опит офицер Иван Фичев, комуто изглежда са отчетени заслугите за потушаването на русофилския бунт в Русе на 19 февруари 1887 г. Както сочи Симеон Радев в „Строителите на Съвременна България“, регентството е разчитало на лоялност от страна на офицерството в няколко града, между които и Велико Търново, където е очаквало подкрепата на няколко млади офицери, сред които „най-фанатизиран беше поручик“ Иван Фичев⁵⁷. На 19 февруари 1887 г. в подкрепа на потушаването на русофилския бунт от В. Търново в Русе пристига с една дружина само пор. Фичев⁵⁸. Тук обаче е и майор Рачо Петров, който по разпореждане на военния министър ще изиграе зловещата роля на организатор на военнополови съд, който да съди и разпореди разстрела на метежниците. Самият Ив. Фичев е описван от видния писател-мемоарист като буен млад офицер, който се проявява още в столицата през 1886 г. пред руското консулство по време на сблъсък между русофили, провокирани от руския пратеник Каулбарс, и правителствените военни части. Тук Иван Фичев е помощник на военния комендант, конят му е уцелен от тълпата размирници, скрити в консулството, той иска да насили вратата и да сече, едвам го удържат⁵⁹. По време на контрапреврата пък срещу детрониранието на княз Батемберг през август на същата година по нареждане на тогавашния председател на Народното събрание Стефан Стамболов, заедно с капитан Салабашев, поручик Иван Фичев е назначен за ординарец на княза⁶⁰. В съдбоносните дни на преврата по нареждане на Стамболов младият офицер е изпратен със специална мисия до Русе⁶¹. Очевидно, на Иван Фичев е могло да се разчита и това му позволява не само да върви нагоре в кариерата, но да се занимава успешно и занаят с издателска дейност⁶². В различни

периоди, независимо от заеманите постове във висшето командване, той ще ратува за успешното излизане на военната периодика, като утвърждава нейното присъствие в усъвършенстването на организацията, структурата и дейността на българската армия, при това в решаващи за съдбините на държавата дни.

Едва ли трябва да се съмняваме, че офицерите Димитриев, Иван Фичев и формираният екип при Учебно бюро към генералния щаб на министерство не са съзнавали високоотговорната си мисия. Самият „Правилник за издаването на Военния журнал и вестника Военни известия” е доста стройно подреден и ангажиментите по издаването на двете издания, а наред с тях и въобще на военни съчинения, най-вече под формата на книги, загатват за намеренията на определена група подготвени офицери да организират ритмична издателска дейност, като я институционализират за нуждите на българската армия, съзнавайки какви високо отговорни задачи ѝ предстоят занапред като каузи – от една страна отбрана на Отечеството, а от друга – решаване на националния въпрос и обединението на българските земи. За чест на българската армия в нейното управление влизат представители на българската офицерска интелигенция, които ратуват за формиране на национална военноиздателска традиция и полагат основите на бъдещия военноиздателски комплекс. Нещо повече, вродената им интуиция за историчност е продиктувала да се запазят и дори да се публикуват учредителните нормативни актове като правилници, заповеди, циркуляри и други документи.

3. „Положение за редакционен комитет“ – опит за разширяване и централизиране на военноиздателските дейности на българската армия

В началото на новия ХХ век военното ведомство прави промени в редакционната политика на военните периодични издания, което личи от следния документ:

*„Заповед
по Военното Ведомство № 244
София, 4 Август 1900 г.*

Обявявам по Военното Ведомство че в състава на редакционния комитет при Генералния щаб се назначават: Началника на оперативното отделение от Генералния щаб полковник Р. Димитриев, командира на Софийския крепостен батальон подполковник Загорски, редактора на „Военен Журнал” от Генералния щаб майор Стойчев и офицера за особенни поръчки при Генералния щаб военния инженер майор Велчев.

Правата и обязаностите на редакционния комитет са изложени в особено за тази цел положение.

Военен министър

Почетен флигел Адютант

*От Генералния щаб Полковник Паприков*⁶³

Споменатото „Положение за редакционен комитет” изяснява текущите задачи, сред които са преглеждането на всички ръкописи, „за които се иска разрешение от Военното министерство да бъдат напечатани в отделни книги”, както и ръкописите, „за които се иска парично пособие под каквато и да е форма”⁶⁴. На практика това означава, че още в този ранен период, преди да има официално регламентирана книгоиздателска дейност, се полагат основите за управление на военното книгопечатане по действащите принципи на институцията и в съответствие с обичайната традиция на родната ни, формирана след Освобождението, издателска дейност. Сред останалите задачи на обновения редакционен комитет е „да преглежда материала, който постъпва за печатание в списанията, които се издават от Военното министерство (Военен Журнал и Войнишка Сбирка), като се произнася „за качеството на статиите и в зависимост от целта на списанията да ги поделва на одобрени и не одобрени”⁶⁵. Между важните задачи на редакционния комитет е подборът на съдържанието на двете военни издания „ежемесечно в зависимост от важността и навремеността на одобрените статии”⁶⁶. Важно значение има и представителството в редакционния комитет, в чийто състав има четирима офицери – два от генералния щаб, един артилерист и един от инженерните войски (параграф 3). Подборът на членовете на комитета (параграф 4) се осъществява от началника на генералния щаб и след негов доклад се назначават със заповед от страна на военното министерство⁶⁷. Важна е постановката в петия параграф, която гласи, че най-старшият от членовете на редакционния комитет председателства в комитета, а титулярният редактор на списанията, влизащ в състава на комитета, докладва подлежащите на разискване въпроси⁶⁸. В параграф 6 и 7 се изяснява свикването на редакционния комитет – то „става по усмотрението на председателя”, така че съдържанието на книжките и материалът за обсъждане в тях да бъдат приготвени към първо число на месеца, за който те ще се издават, а разпределението на ръкописите се извършва от титулярния редактор, като „специалните статии от артилерийското и инженерно съдържание” се преглеждат от артилерийския и инженерния офицер, докато останалите се дават на членовете на комитета от генералния щаб⁶⁹. В следващия параграф се пояснява начинът на одобрение или отхвърляне на ръкописите – то става „на основание доклада

на лицето, което ги е преглеждало, по вишегласие”, а „в случай на равенство между гласовете, мнението на председателя преодолява”⁷⁰. Наред с това редакционният комитет „определя и размера на възнаграждението, което трябва да се плати на авторите”⁷¹. От текста става ясно още, че дейността на членовете на комитета не отменя преките им служебни задължения⁷².

От началото на новия век при списването на „Военен журнал” вече отсъстват официалните публикации, свързани с разпоредби на военното ведомство, както и множеството преводни материали, докато присъствието на български автори става осезаемо – присъстват статии по въпроси на военното изкуство, уставната служба и законодателното устройство на армията. Следи се антивоенната пропаганда от страна на социалистите и се влиза в полемика с леви издания⁷³. Формира се и българска военна доктрина, която насърчава войсковата подготовка, усъвършенстването на офицерския състав, а това в навечерието на балканските войни е особено позитивно за общото изграждане на боеспособна и подготвена българска войска. Редица публикации на български офицери, завършили военни академии в Русия, Италия, Германия, Белгия, Франция, доразвиват въпроси на военната стратегия и тактика. Специалисти насочват вниманието си към изучаване на турската армия⁷⁴. Оформят се интересни отдели и рубрики с приложен характер по редица въпроси на историята и теорията на военното дело⁷⁵. Заговорва се за приложението на авиацията във войсковите дейности, при това от български автор⁷⁶.

Аналитичен преглед на тематиката на първото наше военно списание прави П. Д. Пенчев в статията си „Списание „Военен журнал” – пръв научнотеоретичен орган на българската армия”⁷⁷. Тук обаче няма да се спирам толкова на тематичния характер на изданието, колкото на опитите през различни периоди то да се превърне в част от военноиздателските дейности. Едва ли е случаен факт, че военното министерство през годините отделя такова важно място за управлението, структурирането и нормалното функциониране на това и други военни издания, чието издаване, както се вижда, е съсредоточено в столицата, а от 20-те години ще се впише в разностранната работа на Военноиздателския фонд. Това ни сочат представените дотук заповеди и правилници на военното министерство (както и онези, които ще представя по-нататък в изложението), повечето от които досега не са анализирани или са малко познати поради тяхната засекретеност през минали години.

4. Хрусановият „Систематически сборник“ – принос за родната историография и формирането на военноиздателските дейности у нас

Говорейки за далновидността на нашата военна институция по отношение на издателската дейност, редно е да посочим едно важно дело – това издаването на „Систематически сборник на законите, указите, заповедите и циркулярите по военното ведомство от 1877/1878 г. до 1 януари 1901” – 1907 г.”, чийто съставител и редактор е Иван Хрусанов⁷⁸. Двухтомното издание е отпечатано в печатницата на сп. „Военен журнал” в две части – първата, от I до VI отдели, е с предговор десет страници и обем 1328 с. и излиза през 1901 г., докато втората обхваща VII – XV отдели, от 1329 до 2863 с. и е отпечатана през 1902 г.

Продължението на тази своеобразна военно-документална сага е „Систематически сборник на законите, указите, заповедите и циркулярите по военното ведомство. 1901 – 1907 г.” и е структуриран също в две части, като и двете имат кратко встъпление от по осем страници и подобен обем, каквото има предходната двухтомна книга. Изданието излиза през 1908 г. в известната столична печатница на „П. Глушков и С-ие”⁷⁹. Вероятно този втори двухтомник е издание, осъществено от съставителя, макар и с разрешението на военния министър. Насъбрал дългогодишен опит като военен чиновник в обработването на архивна военна документация, използвайки за довършване на епохалното си дело цивилна печатница, и както изглежда, собствени разноски по отпечатването, Иван Хрусанов е оставил бележит труд за поколенията, който и до днес се ползва в родната историография, а заедно с това е принос и към нашето книжовно и археографско дело. Независимо че открити оригиналите на немалко документи във фондовете на Държавния военноисторически архив, редно е да се отбележи, че някои от тях като правилници за уредбата на военни издания, положения за редакционната им уредба и заповеди, свързани с тях, грижливо са подредени и публикувани в споменатите тук систематически сборници на Ив. Хрусанов. Така например Отдел I, глава IV, 34 е озаглавен „Положение за редакционния комитет при генералния щаб, и правила за издаването на списанията „Военен журнал” „Войнишка сбирка”, Офицерска библиотека и в. „Военни известия”, като са посочени с кратка анотация пет заповеди на военното ведомство за периода 1888–1892 г. Цитирана е първата заповед № 244 от 1888 г., с която се обявява първият правилник за редактирането на сп. „Военен журнал”; в заповед № 30 от 1889 г. пък се напомня, че правото за разрешение на офицерите, военните лекари и низшите чиновници „да пишат и издават съчинения или статии с научен

характер, се предоставява на бригадните командири и на ползующите се с тяхната власт началници; а там гдето няма такива, то това право да се присвои на полковите командири или на ползующите се с тяхната власт началници. Писане и печатание съчинения с политически характер на военните лица безусловно се запрещава”⁸⁰. Незначителната на пръв поглед бележка ни отвежда назад към суровия диктаторски режим на Стефан Стамболов и втория Закон за печата от 1887 г., както и последващи нормативни законодателни инициативи като прословутата *Башева поправка*⁸¹ (по името на депутата от Тетевенски избирателен район Андрей Башев, вносител на проекта), както и към времето на първите опити за осъществяване на ефективна цензура върху военните издания извън военновременна обстановка. Но крайният бюрократичен характер на заповед № 30 от 1889 г. е усетен от военния министър и със заповед № 95 от с.г. той постановява: „... обявявам за сведение и ръководство, че съчиненията и статиите с научен характер, които се изпращат за печатание във Военния журнал, се освобождават от прегледване в самите части; понеже редакционния комитет зема в този случай грижата върху себе си.”⁸² Със заповед № 21 от 1892 г. по военното ведомство пък се обявява преминаване на редактирането и администрацията на сп. „Военен журнал” под управлението на учебното бюро⁸³. В съответствие със заповед № 150 от 1892 г. по военното ведомство се отменя първият правилник за редактирането на списанието и се предписва ръководство и изпълнение да се вземе „Правилник за издаването на „Военен журнал” и вестника „Военни” известия – заедно с този правилник в споменатия първи отдел, глава IV на книгата си Ив. Хрусанов публикува още „Правилник за издаването на периодическото списание „Войнишка Сбирка” за долните чинове във армията” и „Правилник за издаването на периодическото списание „Офицерска библиотека”⁸⁴. Публикувани са и други циркуляри, свързани с редакционната дейност и административната уредба, разпространението и абонамента на военната периодика в българската армия. Така например в Циркуляр 1893 г. № 67 (отд. I, гл. IV, с. 422) на Военното министерство се обявява за сведение и ръководство, че за в бъдеще „заповедите, указите и циркулярите по военното ведомство литографирани няма да се изпращат, а ще се печатат изключително във в. „Военни известия” които ще излизат два пъти в седмицата и в умален формат, за по-удобно съхраняване и брошурование”, и по тази причина обявените във вестника заповеди и циркуляри трябва да се привеждат в изпълнение чрез началниците на войсковите части и учреждения, без да се изчаква получаването на дру-

ги, като изключение правят само секретни заповеди, укази и циркуляри. Документът свидетелства за един нов факт – подобряване на общуването между върховния орган и подведомствените учреждения и войскове части. Дял за това има наличието на нововъведената военна печатна комуникация, която в лицето на в. „Военни известия” измества постепенно тромавия начин за литографиране и литографско отпечатване на височайшите разпоредби, след което те е следвало да се разпращат по частите и ведомствата. Обявявайки в печата абонамента, кампаниите и абонаментното отчитане пред Учебното бюро, постепенно се насърчава разпространението на военната периодика и останалата военна книжнина.

5. Сидеи за нови списания и полиграфическо обновление на издателския комплекс

През пролетта на 1907 г. военното ведомство решава да инициира създаването на ново списание „Преглед на иностранната военна литература”, което да излиза под главната редакция на началник-щаба на армията ген.-майор Савов и с редактори – началниците на Оперативното и мобилизационното отделения към армейския щаб, като идеята е да се привлекат владеещи чужди езици наши офицери. Самото списание да излиза като самостоятелно списание, със същия формат като „Военен журнал” и периодичност 12 книжки годишно⁸⁵.

Малко повече от година преди обявяването на заповедта по военното ведомство с дата 28 април 1907 г., София, излиза във време на армейска подготовка на армията, на която се възлагат значими задачи за решаването на националния въпрос – обединението на българските земи. В подготовката за решителни военни действия, въпреки своя важен принос, се оказва, че единственото военно списание за офицерския състав не е достатъчно. В заповедта ясно се изразяват мотивите на ведомството: „При всичко че „Военния Журнал”, благодарение на богатото му и отбрано съдържание, дава достатъчен материал за самообразованието на офицерите от нашата армия, обаче, за да може нашия офицерски корпус да се държи своевременно в течението на всички меродавни въпроси, които се трактуват в богатата иностранна литература, особено по обучението и възпитанието на войските; за да може тези сведения да му се дават в обработена форма и нагодени според бита на нашата армия; за да може да се следят на време всички знаменвания по военното изкуство и за да може да се запознават нашите офицери по подробно с организацията, дислокацията, въоръжението, обучението, дисциплината и пр. на съседните нам армии, заповядвам да се

учреди при Щаба на Армията издаването на едно списание, което да преследва горните цели.”⁸⁶

През 1895 г. издателският комплекс на сп. „Военен журнал” получава скоропечатна машина „Аусбург”, като в изградената военна печатница, освен водещото военно списание, се печатат и останалите военни издания. Впоследствие година преди обявяването на българската независимост военното министерство бърза да оборудва печатницата на списание „Военен журнал” с нова бързоходна високопечатна техника. За целта е прегледано финансовото състояние на издателския комплекс. По заповед на военното министерство № 122 от ноември 1907 г. в приходо-разходната книга на редакцията се записват приходи от абонамента на „Военен журнал” – 597 лв., от „Войнишка сбирка” – 148, 75 лв., от дейността на печатницата – 2475 лв., и от разни дейности – 6 лв., или всичко 3226, 75 лв.⁸⁷ Като разходи се записват изплатените суми на служителите в редакцията и печатницата за септември 2007 г. на стойност 2321 лв., дадени за електрическо осветление и двигателна сила в печатницата 13, 40 лв., или общо 2334, 40 лв.⁸⁸ Печатницата същевременно е направила разходи за доставка на хартия, за отпечатване на списанията „Военен журнал”, „Войнишка сбирка” и „Военни известия”, за печатане на военните издания – 2-3. приложения на „Военен журнал”, „Наставления за мерачите в полската-планинска артилерия”, „Правилник за работниците в арсенала”, „Наставление за стрелбата в пехотата”, „Ограждения укрепен лагер”, „Женевската конвенция”, „Положение за заповедите в планинската артилерия”, „Положение за спомагателния фонд” и „Заповеди по военното ведомство”, както и за коректури на съответните издания, на обща стойност 144 250 лв.⁸⁹ Вижда се, че е използвана обикновена бяла печатарска хартия с формати 63x95 и 60x90⁹⁰. В същата заповед от ноември 1907 г. под пети параграф „Назначава се комисия” е записано решение с важни технологични последици за просперитета на печатницата при издателския комплекс: „За приемане на доставената от Я. Икономов нова скоропечатна машина в печатницата на В. Журнал, назначавам комисия в състав: Председател майор Пчеларов и членове: капитан Трифонов, Р. Славейков и машиниста при Военно картографическия институт Ю. Шарич”⁹¹.

Съсредоточаването на нова техника и обновяването на военноиздателския машинен парк на печатницата е нарязала необходимост – вижда се, че освен периодични издания тук се печатат и военни помагала, учебни пособия за обучението на войската и дори издания с по-общ характер, необходими за армейското образование и за нуждите на офицерския корпус. Макар че книгоиздателската дейност не е дотолкова развита, колкото издаването на военни периодични

издания, все пак може да се каже, че формирането на военноиздателския комплекс у нас започва да става реален факт още преди балканските войни.

Независимо че се реализират едва след повече от десетилетие, идеите са замислени още с назначението на Учебно бюро. Един малко познат документ ни въвежда към дългосрочната концепция на военното министерство – една заповед на военния министър подполковник Савов с дата 13 януари 1892 г., в която категорично се изразява становището, че: „Назначението на Учебното бюро е да разработва и издава полезни за четение във войската военни съчинения и книги”⁹². В същата заповед се конкретизират произтичащите от целта задачи, които се оказват актуални за години напред:

„1. Да следи за иностранната военна литература, за промените и нововъведенията във военното дело, като превежда всичко полезно и необходимо за нашата войска, така преведения материал да групира и издава ежесмесечно във вид на отделни книги.

2. Да издава в превод отделни брошури по въспитанието – строевото и тактическото образование на войника и пр., ако нуждата от такива се признава от Военният министър.

3. Да групира материалите по разни епизоди от бита на войската, имеюци поучително значение и да ги издава във вид на отделни брошури с одобрението на Военният министър, да редактира Военният журнал.

4. Да рецензира различни съчинения, представлявани във Военното министерство от военнослужащи и други лица за отпечатване в отделни книги.”⁹³

В този кратък документ се съдържат уникални принципи за десетилетия напред, които ще формират цялостната дейност на военноиздателския фонд и неговото прерастване в държавно военно издателство. Както се вижда, тези принципи са лишени от политически основания – те почиват на чисто професионални разбирания за образованието на българската армия и за най-рационалното приложение на военноиздателската дейност чрез осъществяването на преводни издания, книги и брошури, както и с помощта на научнотеоретичния орган на министерството – списание „Военен журнал”. Важен момент при регламентиране на редакционната дейност е рецензирането – водещ принцип, който се спазва десетки години напред, независимо от обществено-политическата система на държавата. В документа се дава кратък идеен проект и за съществуването на военноиздателски комплекс – с инициативите на Учебното бюро и последващи структури при военното министерство ще се реализират постъпателни едни или други идеи в следващите години и десетилетия. Една от тези идеи изкристализира в разширяване на войско-

вата читателска аудитория чрез решението за ново периодичното списание, предназначено за долните чинове в армията под името „Войнишка сбирка” и утвърждаване на правилника за неговото издаване⁹⁴.

В регламентирания „Правилник за издаването на периодическото списание „Войнишка сбирка” за долните чинове в армията” се изтъква, че редактирането на новоучреденото списание се възлага на Учебно бюро при военното министерство, като излиза веднъж месечно в обем до 5 печатни коли. Регламентира се целта на новото издание: „§3. *Целта на „Войнишка сбирка” е да спомогне за саморазвиването на долните чинове от армията и за повишаването морала и военния дух у нашия войник. За тази цел „Войнишката сбирка” да съдържа следующите отдели: 1) Отечествена История; 2) Отечествена География; 3) Военно-въспитателни разкази; 4) Разкази за възраждането на българския народ; 5) Военно-исторически разкази; 6) Повести от народния живот; 7) Сведения от другите науки, които могат да бъдат полезни за войника и 8) Военни новини.*”⁹⁵ Цитираният текст ни отвежда към тематичната ориентираност на списанието – вижда се, че то има няколко раздела (отделни рубрики) с художествено публицистичен характер, с решаващо присъствие както на образователно-публицистични материали, така и на значителен превес на белетристика, при това една част от нея е свързана с Българското възраждане и родната история, а като жанр се разчита на разказа и повестта, но и на кратки журналистически материали, които са характерни за епохата – хроника, новина, информационни бележки.

Важно място в правилника за издаването на „Войнишка сбирка” се отделя на издателската отговорност, която е свързана и със съответните правомощия: „§4. *Началника на Учебното бюро е отговорен пред Военния министър за съдържанието и редовното излизане на списанието.* §5. *Началника на Учебното бюро прави доклад на Военния министър за всички дела, преписки и сметки, които се отнасят до редактирането на списанието „Войнишка сбирка”.* §*Всяка книга от „Войнишката сбирка” ще носи подписа „издава Учебното бюро при Военното министерство”*”⁹⁶. Несъмнено и ръководството, и контролът, както и самата отговорност от страна на издателя – министерството, се изпълнява от оторизираното за целта Учебно бюро. Тези дейности и ангажименти на издателската структура са продиктувани не само от строгостта на военния устав и военните разпоредби, но и от самия действащ Закон за печата и последващите изменения. В правилника се урежда въпросът за абонамента и разпространението: „*Частите от войската се задължават да се абонират, както*

следва: рота, ескадрон, батарея – по четири екземпляра. Войсковите библиотеки и тези на учрежденията по военното ведомство по един екземпляр.”⁹⁷ По-нататък се уточнява размерът на абонамента за лица и учрежденията – той е 5 лева, като се заплаща на шестмесечие – на 1 юни и 1 декември, чрез командирите на части и началниците на учреждения, длъжни да изготвят поименни списъци и сумите „направо в учебното бюро”⁹⁸. Предвиждат се авторски възнаграждения, които са в размери на тези, получавани от авторите на сп. „Военен журнал”. Приемат се авторски статии и съобщения, съобразени с тематичните изисквания за осемте отдела-рубрики, като се допускат материали и от частни лица, стига да са съобразени със спецификата на списанието и неговите отдели. Въпреки относителната демократичност при приема на авторски съчинения, всяка отделна статия следва да се завери от началника на Учебно бюро, който пък е ангажиран да представя през юни ежегодния проекто-бюджет на „Войнишка сбирка” пред военния министър⁹⁹. Според §20 „*в края на всяко годишно течение, от Учебното бюро се обявява подробна равностетка за разходите и приходите на списания.*”¹⁰⁰

Сп. „Войнишка сбирка” обаче не запазва задълго едномесечната си периодичност, но увеличава своя обем. На 25 юни 1897 г. е издадена следната заповед по военното ведомство №177, подписана от управляващия Военното министерство, почетният флигел-адютант от Генералния щаб полк. Паприков:

„*В отмяна на §§2 и 8 от правилника за издаването на периодическото списание „Войнишка сбирка” за долните чинове в армията, обявен със заповед по Военното ведомство от 10 Юний 1893 година, под № 233, заповядам, за в бъдеще, като се начене, от 1 Септемврий т.г., означеното списание да се издава през всеки три месеца по една книжка, която да съдържа, от 8-9 коли печатан материал...*”

Вследствие на горното, цената на годишния абонамент на „Войнишка сбирка” се изменява, както следва:

За войниците, войсковите части, учрежденията и управленията – по 2 лева 50 стот.

За г.г. офицерите, чиновниците и други по 3 лева 50 стотинки...”¹⁰¹

„Войнишка сбирка” излиза като месечно списание от юни 1893 г. до май 1897 г., отначало под редакцията на поруч. Грънчаров, а от г. IV, кн.4 редактирано от майор Хесапчиев. От юни до ноември 1898 г., г.V, излизат 8 книжки под редакцията на майор Хесапчиев и ротм. Стойчев, който редактира изданието до края на г. VII. От януари 1899 до декември 1901 г. (г. VI – VIII) излиза в четири книжки годишно, като след ротм. Стойчев редактирането е поето от майор Дер-

манчев, кап. Бурмов, майор Морфов. По 6 книжки годишно списанието излиза от началото на 1901 г. до края на 1904 г. (г. IX – XI) под редакцията на кап. Русев, майор Икономов, ротм. Сирманов. От януари 1905 г. обаче „Войнишка сбирка” се стабилизира, възстановявайки първоначалната си периодичност от 12 книжки за година, като това продължава до декември 1911 г., редактирано от ротм. Сирманов, кап. Гиргинов, кап. В. Николов, кап. Коста Николов, кап. Ал. Ганчев и накрая – от кап. Разсуканов. В годината на Балканската война (1912) излизат само 7 книжки, и то до м. юли с.г. (г. XIX). След прекъсване по време на Балканските войни, в първото тримесечие на 1914 г. се печатат само 3 книжки. Първите книжки излизат в печатница „Вълков” – София, при тираж 3000 екз., впоследствие се изработва и в Придворна печатница на Б. Шимачек, печатниците „Напредък” и „Военен журнал”. През годините има и приложения като „Войнишка христоматия”, „Мисли на велики мъже за войната”, „Правилник за законите и обичаите на съвременната война”, „Войника в бой” и др.¹⁰² Макар да преустановява излизането си, през 1915 г. списанието продължава под името „Отечество”. За „Войнишка сбирка” известни данни дава работещия във Военноиздателския фонд писател и редактор Илия Мусаков¹⁰³, а в по-ново време Цветана Ангелова, която се спира подробно върху тематичните насоки и историко-литературоведските аспекти на списанието¹⁰⁴.

Сред постоянните рубрики на „Войнишка сбирка” са „Смес”, „Полезни сведения”, „Забавителни”, „Новини от цял свят”, „Новини от редакцията”. Патриотичната тема е застъпена със стихове за родината и маршове на български военни части (на места с включени нотни текстове), мемоарни разкази и очерци, разкази, – както от вече утвърдени белетристи (Иван Вазов, Михалаки Георгиев, Елин Пелин, Илия Блъсков, така и от по-малко познати автори. Военното дело и българската история присъстват с разнообразни жанрове като статии, очерци, биографии, автобиографии, пътеписи, разкази. Анонимно са представени основни проблеми на войсковите дейности в поредица „Беседи по военната служба”, както и в поредицата „Полски задачи за подофицери, ефрейтори и редници”. Присъстват още сюжети от военния шпионаж, описания на схватки и престрелки по границата с Турция, новобрански истории, случки за доброволци и дезертъори, за церемонии по уволнението, за участието на конете във воинския живот. Темата за националноосвободителните борби през Българското възраждане присъстват със статии и очерци, посветени на Васил Левски, Ангел Кънчев, Филип Тотю, Братя Миладинови, както и за хайдуги, войводи, участници в Ботевата чета, в битката при Дряновския манастир през май 1876 г. Сред авторите са непо-

средствени очевидци на събитията като свещ. Петко Франгов, Стоян Чакъров, А. Г. Шопов, Г. Вълчанов и др. Мемоарни разкази и очерци са посветени на Българското опълчение по време на Освободителната война 1877–1878 г. и движението на руските войски, отбраната на Шипка и боевете при Плевен. През годините „Войнишка сбирка” отделя място и на други значими за новата българска история теми като Съединението, въстанията за освобождението на Македония.

Четивността на „Войнишка сбирка” се допълва от разнообразния графичен материал – орнаментика в страниците, умело илюстрирани корици (художник Ал. Божинов), инициали, филигранни, илюстрации и в последните годишнини фотографии, качествен печат. Това свидетелства, че още в началния етап на формирация се военноиздателски комплекс печатната продукция отговаря на очакванията, нагласите на обществото и ролята на армията за развитието на държавността и просперитета на нацията. Същевременно издания като „Войнишка сбирка” имат важната мисия да проникнат по-широко сред масовия читател, сред войнишката маса, да просвещават и популяризират достойното ни минало, българските приноси в националноосвободителното движение, формирането на модерната българска войска, от която се очаква решаване на важните задачи за национално обединение на отечеството.

Сред идеите за създаване на военна книжнина у нас в края на XIX век е и организирането на специализирано списание за нуждите на офицерския състав в българската армия. Така бива съставен **„Правилник за издаването на Периодическо списание „Офицерска библиотека”** (Запов. 1893 г. № 272), в който са отбелязани основните насоки за формиране и развитие в бъдещото издание: *„Целта за издаването на „Офицерска библиотека” е да даде в превод на нашия офицерски корпус най-класическите и авторитетни списания на всичките клонове на Военното изкуство и, по такъв начин, да спомогне: а/ за самоосвъществяването на Г.г. офицерите, особено на тез, които не владеят чужди язици и б/ за подигането на военната ни литература.*

Освен това, в „Офицерската библиотека” ще се печатат в отделни брошури, държаните беседи от Г. г. офицерите в офицерските събрания”¹⁰⁵.

Наред с това правилникът за „Офицерска библиотека” предвижда всички офицери от българската армия да бъдат задължителни абонати на изданието, а библиотеката да излиза „периодически”, без да се уточнява с каква точно периодичност да бъде отпечатването на отделните книжки. Вероятно според обема и предназначението всяка книжка е трябвало да съществува сравнително самостоятелно – както би из-

глеждало мястото ѝ в библиотечна поредица, и с отделна цена, която да се определя „отделно“ за всяка издадена книжка¹⁰⁶. Началниците на военните учреждения и командирите на частите „се задължават да препращат незабавно стойността ѝ в Учебното бюро“¹⁰⁷. Редакционният подбор на съчиненията, които следва да влязат за публикуване в „Офицерска библиотека“ е възложен на началника на Учебното бюро, а авторите представят своите произведения за рецензиране в самото бюро. Хонорарът за напечатаните беседи и преводни съчинения обаче се изплаща по реда, предвиден за сп. „Военен журнал“¹⁰⁸. „Правилник за издаването на Периодическо списание „Офицерска библиотека“ е публикуван в „Систематически сборник“ на Ив. Хрусанов, отдел I, глава IV¹⁰⁹. Каква е съдбата на „Офицерска библиотека“ по-нататък и защо не регистрирана като периодично издание в националната ни библиография; дали въобще е излизало такова списание или такава поредица, е въпрос за бъдещи проучвания¹¹⁰. Единственият официално регистриран опит от този период са излезлите през 1901 г. в печатница „Труд“ – Сливен, „Военно-литературни трудове на г.г. офицерите от дивизията“ – допълнение на „Сведения за строевата, домакинска, административна служба и домашния живот на частите от 3-а пех. Балканска дивизия и дивизионна област“. Ако подобни усилия за формирането на традиции в тази посока са направени през Първата световна война (*Походна войнишка библиотека*), то може да се твърди, че едва през 30-те години на ХХ век у нас, в печатницата на Армейския Военноиздателския фонд, започва да излизат тематично ориентирани поредици като „Военноморска библиотека“ с гл. редактор полк. Ю. Пеев (само в една книжка от 1931 г.), впоследствие „Библиотека военно-исторически преглед“, под редакцията на запасния полк. Б. Бояджиев, за времето от 1938 до 1942 г., в общо пет годишнини¹¹¹. Приблизително по същото време започва да излиза, отново в печатницата на Военноиздателския фонд, *Библиотека военно-исторически разкази „Загинали за родината“* (1937–1944), под редакцията на Коста Игнатов, в общо осем годишнини. Последните две военни библиотеки не надхвърлят тираж 2500 екз¹¹². Библиотечните поредици по време на Първата световна война ще разгледам в друга своя публикация.

БЕЛЕЖКИ

¹ Б ъ л г а р с к и периодичен печат 1844–1944. Т.2. С., Наука и изкуство, 1966, с. 23.

² Минчев, Д., Пл. Димитров. Българските военни медии от края на ХІХ век до наши дни. // В: В о е н н о ист о р и ч е с к и сборник, 2003, № 1, с. 50.

³ Пак там, с. 50.

⁴ По този въпрос още в: Шипчанов, Ив. 100 години от издаването на вестник „Народна защита“. // Б ъ л г а р с к а а р м и я, 30 май 1996.

⁵ ДВИА, ф.012, оп.1, а.е.132, л. 70.

⁶ Фичев, Иван, Ив. Ръководство за редовите и унтерофицерите в българската войска. Търново, К. Тулешков, скоропеч. К. Тулешков, 1887. 228 с. 3 л. прил. 8° 2 лв.

⁷ ДВИА, ф.012, оп.1, а.е.132, л.71. Подчертаванията тук и по-нататък в цитатите са на ген. Фичев. Издадената книга във В. Търново е цитираната по-горе: Р ъ к о в о д с т в о за редовите и унтерофицерите в българската войска. Търново, К. Тулешков, скоропеч. К. Тулешков, 1887. 228 с.

⁸ ДВИА, ф.012, оп.1, а.е.132, л.89. (Краткото мемоарното съчинение в три машинописни страници с дата май 1928 г., София, е озаглавено „СПОМЕНЪ на генерал-лейтенанта о.з. Ив. Фичев за основаването на периодическото списание „Воененъ журналъ“. Оригинал. Машинопис. Ръкописен подпис на автора.)

⁹ ДВИА, ф.012, оп.1, а.е.132, л.70.

¹⁰ ДВИА, ф.012, оп.1, а.е.132, л.71.

¹¹ Фичев, Иван. Военно-исторически очерк на Българо-сръбската война през 1885 г. С., скоропеч. К. Т. Кушлев, 1888. 194 с. 8 л. к. 8°.

¹² Петров, П. Ат. Предговор. // В: С п и с а н и е „В о е н е н ж у р н а л“. Библиографски справочник. С., Военно издателство, 1991, с. 3.

¹³ Фичев, Иван. Планинска война. Пловдив, Уч. Бюро при Воен. м-во, друж. Печ. Съгласие, 1893. IV, 338 с. XI отд. Л. черт. 8° 2,30 лв. Под същото заглавие през 1908 в печ. „Труд“ на Петко Беловежков излиза „Планинска война. Упътване“ в обем 60 с.

¹⁴ В о й н и ш к а сбирка. *Излиза веднаж в месеца*. Издава учебното бюро [при Генералния щаб]. С., п-ца Вълков. 8° Год. Ц. 5 лв. 3000 тир. Месечно литературно списание за низшите чинове и войниците в българската войска, излизало от юни 1893 г. до март 1914 г. в общо ХХ годишнини. От втората си годишнината – бр. 9–11 се издава от Статистическо-топографическото отделение при оперативния отдел на Генералния щаб – София, а от бр12 – от учебното бюро, а XV год. – от Щаба на армията. Пръв редактор е поручик Грънчаров, от четвъртата годишнина майор Хесапчиев и др.

¹⁵ Фичев, Иван. Моята литературна дейност. Оригинал. Ръкопис. // В: ДВИА, ф.012, оп.1, а.е.132, л.71 гр.

¹⁶ Б ъ л г а р с к и периодичен печат 1844–1944. Т.1. С., 1962, с.192.

¹⁷ ДВИА, ф.1, оп.5, а.е.76, л. 355.

¹⁸ ДВИА, ф.1, оп.5, а.е.76, л. 356. Оригинал. Ръкопис. На лицевата си страна вляво правилникът е с резолюция на военния министър: „Одобрявам. Воен. министер полковник Муткуров“.

¹⁹ ДВИА, ф.1, оп.5, а.е.76, л. 356.

²⁰ ДВИА, ф.1, оп.5, а.е.76, л.356 гр.

²¹ Пак там.

²² Пак там.

- ²³ Пак там.
- ²⁴ Пак там.
- ²⁵ Пак там.
- ²⁶ По този въпрос повече виж в книгата ми: **Георгиев, Л.** Теория на книгоиздателския процес. Аспекти. Проблеми. Тенденции. В. Търново, Унив. изд. Св. св. Кирил и Методий, 2001. 2. изд. – 2004, с.48 и следв.
- ²⁷ ДВИА, ф.1, оп.5, а.е.76, л.357.
- ²⁸ Пак там, л.357.
- ²⁹ Пак там, л.357.
- ³⁰ ДВИА, ф.1, оп.5, а.е.76, л.356 гр.
- ³¹ ДВИА, ф.1, оп.5, а.е.76, л.357-357 гр.
- ³² ДВИА, ф.1, оп.5, а.е.76, л.357 гр.
- ³³ ДВИА, ф.1, оп.5, а.е.76, л.357 гр. В края на Правилник за Редактирването на „Военния журнал“ е поставен подпис: *”И.Д.Началник на инспект. отделение при В-то М-ство От генер. Щ. М. Вълков”*.
- ³⁴ **Фичев, Иван.** Спомен на генерал-лейтенанта о.з. Иван Фичев за основанието на периодическото списание „Военен журнал”. Оригинал. Машинопис. // В: ДВИА, ф.012, оп.1, а.е.132, л.86–89. Ръкописът с подпис на автора е с дата *май 1928 г., г. София*.
- ³⁵ **Фичев, Иван.** Цит. съч. // В: ДВИА, ф.012, оп.1, а.е.132, л.87–89.
- ³⁶ **Фичев, Иван.** Цит. съч. // В: ДВИА, ф.012, оп.1, а.е.132, л.89.
- ³⁷ **Петров, П.** Цит. съч., с.4.
- ³⁸ Виж напр. поредицата: *По пенсиите за изслужено време. // Военен журнал, 1889, №3, с. 239–249; 1889, №4, с. 321–328.* С подобен характер е и коментарната статия: *Още няколко думи за пенсиите на военните у нас. // Военен журнал, 1889, №6–7, с. 641–646.*
- ³⁹ **Пенчев, П. Д.** Списание „Военен журнал” – пръв научнотеоретичен орган на българската армия. // В: 90 години организирани военноисторически изследвания в България. Сборник доклади и научни съобщения, изнесени на международна научна конференция в София, 26–27 окт. 2004 г. С., Военно издателство, с. 189.
- ⁴⁰ Български периодичен печат 1844–1944. Т.1. С., 1962, с. 192–193.
- ⁴¹ Български периодичен печат 1844–1944. Т.1. С., 1962, с. 193.
- ⁴² **Фичев, Иван.** Цит. съч. // В: ДВИА, ф.012, оп.1, а.е.132, л. 89.
- ⁴³ Укази, Височайши заповеди, заповеди по военното ведомство и циркуляри по Военното министерство. За 1892 година. С., Печ. Ив. П. Даскалов и сие, 1893, с. 164–167. Пази се и в: ДВИА, ф.1, оп.1, а.е.71, л. 190–192.
- ⁴⁴ ДВИА, ф.1, оп.1, а.е.71, л.190.
- ⁴⁵ ДВИА, ф.1, оп.1, а.е.71, л.190.
- ⁴⁶ Пак там.
- ⁴⁷ ДВИА, ф.1, оп.1, а.е.71, л.191.
- ⁴⁸ Пак там.
- ⁴⁹ Пак там.
- ⁵⁰ ДВИА, ф.1, оп.1, а.е.71, л.191 гр.
- ⁵¹ ДВИА, ф.1, оп.1, а.е.71, л.192.
- ⁵² ДВИА, ф.1, оп.1, а.е.71, л.191 гр.
- ⁵³ ДВИА, ф.1, оп.1, а.е.71, л.192.
- ⁵⁴ ДВИА, ф.1, оп.1, а.е.71, л.192.
- ⁵⁵ ДВИА, ф.1, оп.1, а.е.71, л.192.
- ⁵⁶ Пак там.
- ⁵⁷ **Радев, С.** Строителите на съвременна България. Т. 2. Регентството. С., Печ. П. Глушков, 1911. Цит. по 3. изд.: С., Бълг. Писател, 1990, с. 589.
- ⁵⁸ **Радев, С.** Цит. съч., с. 597.
- ⁵⁹ **Радев С.** Цит. съч., с. 344.
- ⁶⁰ **Радев, С.** Цит. съч., с. 187.
- ⁶¹ **Радев, С.** Цит. съч., с. 66.
- ⁶² **Иван Иванов Фичев** е един от уважаваните и изтъкнати с дейността си търновци. Роден е в старата столица на 15 април 1858 (или 1860) г. в старата столица; той е син на Иван Фичев Панталонджията и внук на големия български майстор-строител Н. Ив. Фичев. Възпитаник на габровското класно училище, на Роберт колеж в Цариград. Завършва Военното училище в столицата на княжеството и впоследствие учи в генералшабна академия в италианския град Торино. Завършва академията през 1898 г. и продължава кариерата си към щаба на армията. През 1912 г. основава софийската военна академия. В годините 1910–1914 г. е началник щаб на българската армия. През 1914–1915 г. е военен министър. Умира на 18 ноември 1931 г. По този въпрос виж: // В: *Бележити търновци. Биографи и библиографски справочник за дейци, родени, живели и работили във Велико Търново през ХІІ – ХХ в. С., БЗНС, 1985, с. 255–256.* В националната библиография е отбелязан с 11 авторски съчинения в сферата на военната теория, история и практика. // В: *Български книги 1878–1944. С., НБКМ, 1983, с. 56.*
- ⁶³ ДВИА, ф.1, оп.5, а.е.145, л.70.
- ⁶⁴ ДВИА, ф.1, оп.5, а.е.145, л.71.
- ⁶⁵ Пак там.
- ⁶⁶ Пак там.
- ⁶⁷ ДВИА, ф.1, оп.5, а.е.145, л.71 гр.
- ⁶⁸ Пак там.
- ⁶⁹ ДВИА, ф.1, оп.5, а.е.145, л.71 гр.–72.
- ⁷⁰ ДВИА, ф.1, оп.5, а.е.145, л.72.
- ⁷¹ Пак там.
- ⁷² Пак там.
- ⁷³ По този въпрос виж повече у: **Пенчев, П. Д.** Цит. съч., с. 192–193.
- ⁷⁴ **Фичев, Ив.** Сегашна Турция от военна гледна точка. // *Военен журнал, 1903, №2, с.138–148; №3, с. 227–252.*
- ⁷⁵ В цитирания „Предговор” на П. Ат. Петров към библиографския справочник „Списание „Военен журнал”, с. 5, авторът изтъква, че в справочника се спазва класификационна схема, разработена по рубрики или хронологично, или според класификацията на военната наука; налице е и степенуване, използват се рубрики и подрубрики. „Например рубриката „Б. Военна наука има подрубрики „I. Общи съчинения”; „II. Икономическа подготовка на войната; III. Организация, мобилизация и морална подготовка на войските”; „IV. Воен-

но изкуство” с неговите втора степен подрубрики.” 1. Общи съчинения”; „2. Стратегия”; „3. Оперативно изкуство”; „4. Тактика” и т.н.” – посочва П. Ат. Петров (Цит. съч., с. 5). Очевидно „Военен журнал” е имал доста разнообразно по тематика съдържание, като тук отсъстват само материали за конкретните съвременни събития – например по-късно за хода на Втората световна война, което е отразявали редакционното становище на периодичното издание, че е редно да премине известен период на осмисляне и събиране на изворов археографски материал. С основаването на Централния военен архив (днес Държавен военноисторически архив) във Велико Търново и събиране на едно място на няколко големи архивни сбирки, в наши дни става възможно едно обективно проучване на военноисторическите процеси, свързани с армейската издателска дейност.

⁷⁶ **Стоименов.** Въздухоплаването и применението му във военното дело. // *Военен журнал*, 1910, № 8–9, с. 1034–1064. Статията излиза като своеобразен предвестник за участието на български военни пилоти в преки бойни действия по време на Балканската война.

⁷⁷ **Пенчев, П. Д.** Цит. съч., с. 185–202.

⁷⁸ **Хрусанов, Иван.** Систематически сборник на законите, указите, заповедите и циркулярите по военното ведомство от 1877/1878 г. до 1 ян. 1901 г. Отд. I–XV. С., Воен. м-во, печ. *Воен. Журнал*, 1901–1902. 8°.

⁷⁹ **Хрусанов, Иван.** Систематически сборник на законите, указите, заповедите и циркулярите по военното ведомство. 1901–1907 г. Отд. I–XV. С разразрешението на Военния Министър наредил Иван Хрусанов (военен чиновник). С. П-ца на П. Глушков и С-ие, 1908.

I–VI. <1 доп. >. 8, 1137 с.

VII–XV <1 доп. >. с. 8, 1137–2247.

⁸⁰ **Хрусанов, Иван.** Цит. съч. Систематически сборник на законите, указите, заповедите и циркулярите по военното ведомство. 1901–1907 г. С., 1908, с. 417. Същите документи (печатно) в: ДВИА, инв. № 17474; ф.1, оп.1, а.е.104.

⁸¹ **Георгиев, Л.** Авторът и авторското право в контекста на книгоиздателския процес. // В: **Георгиев, Лъчезар.** Теория на книгоиздателския процес. В. Търново, Унив. изд. Св. св. Кирил и Методий, 2001, с. 48–40. По въпроса за печата от посочената епоха виж и: **Рангелов, Рашо.** Свободата на печата в България. Ч.1. С., Хъски, 1994. 151 с. – Серия *Масмедии*.

⁸² **Хрусанов, Ив.** Цит. съч., С., 1908, с.417; Същите документи (печатно) в: ДВИА, инв.№17474;ф.1, оп.1, а.е.104.

⁸³ Пак там.

⁸⁴ Пак там, с. 417–421.

⁸⁵ ДВИА, ф.1, оп. 5, а.е.186, л. 220–220 гр. Оригинал. Пишеща машина. *Заповед по военното ведомство № 148, София, 28 април 1907 год.*

⁸⁶ ДВИА, ф.1, оп.5, оп.186, л. 220.

⁸⁷ ДВИА, ф.1, оп.5, а.е.188, л.317.

⁸⁸ Пак там.

⁸⁹ ДВИА, ф.1, оп.5, а.е.188, л. 317 гр.

⁹⁰ Пак там.

⁹¹ ДВИА, ф.1, оп.5, а.е.188, л. 318.

⁹² ДВИА, ф.1, оп.5, а.е.104, л. 10.

⁹³ ДВИА, ф.1, оп.5, а.е.104, л. 10–10 гр.

⁹⁴ ДВИА, ф.1, оп.5, а.е.114, л. 258. Оригинал. Ръкопис (Заповед по Военното ведомство 233, София, 10 юни 1893 г.).

⁹⁵ ДВИА, ф.1, оп.5, а.е.114, л. 259.

⁹⁶ ДВИА, ф.1, оп.5, а.е.114, л. 259–259 гр.

⁹⁷ ДВИА, ф.1, оп.5, а.е.114, л. 259 гр.

⁹⁸ ДВИА, ф.1, оп.5, а.е.114, л. 260.

⁹⁹ ДВИА, ф.1, оп.5, а.е.114, л. 260–260 гр.

¹⁰⁰ ДВИА, ф.1, оп.5, а.е.114, л. 260 гр. *Бел на автора:* За щастие в ДВИА открих оригинала и на този документ. В изданието от 1908 г. Ив. Хрусанов го включва в цитирания тук „Систематически сборник...”, отдел I, гл. IV, с. 420, с незначителни промени в правописа и пунктуацията.

¹⁰¹ ДВИА, ф.1, оп.5, а.е.132, л. 203.

¹⁰² По подробно виж в: *Български периодичен печат 1844–1944*. Т. 1. С., 1962, с. 196.

¹⁰³ **Мусаков, Илия** Петров. 50 години българска военна книжнина 1888–1936. (Под ред. на Илия Илиев). (С., печ. Воен.-изд. фонд, 1939 VIII, 104 с. с ил. 17 л. портр. 4500 тир.

¹⁰⁴ **Ангелова, Цветана.** Войнишка сбирка. // В: *Периодика и литература*. Т. 2. С., БАН, 1993, с. 33–49.

¹⁰⁵ ДВИА, ф.1, оп.5, а.е.115, л.8.

¹⁰⁶ Пак там.

¹⁰⁷ ДВИА, ф.1, оп.5, а.е.115, л.8–9.

¹⁰⁸ ДВИА, ф.1, оп.5, а.е.115, л.9.

¹⁰⁹ **Хрусанов, Иван.** Систематически сборник на законите, указите, заповедите и циркулярите по военното ведомство от 1877/1878 г. до 1 ян. 1901 г. Отд. I–XV. С., Воен. м-во, печ. *Воен. Журнал*, 1901–1902, с. 421 (отдел I; гл. IV). Заведен в ДВИА, инв. № 17474.

¹¹⁰ В цит. *Български периодичен печат* не се среща издание под такова име. Първоначалната идея на Учебното бюро при военното ведомство се е оказала практически трудно изпълнима, при липсващи автори и възможности, а и поради стабилното място, което заемат останалите военни печатни медии през 90-те години на XIX век у нас. Би могло да се допусне, че Учебно бюро е подготвило или поне е имало намерение да подготви за печат някои съчинения под формата на брошури, в идеята за формиране на библиотечна поредица. Според Ил. Мусаков (Цит. съч., с. 26), от тази библиотека “излизат от печат само няколко книги като: “Планинска война”, “Записки по стратегия, лекции, четени в щаб-офицерския курс през 1893 г. от подполковник Никола Иванов” (по-късно генерал Иванов).

¹¹¹ Всяка книжка е фокусирана тематично, напр.: “България в миналото и настоящето”, “Български летец”, “Нашата конница”, “Българският боен дух през вековете”, “Първият български летец” и прл. Повече виж в цит. *Български периодичен печат*. Т. 1. С., 1962, с. 89.

¹¹² Пак там.